

Gyógyszerésztörténeti közlemények

Gyógyszerészet 27. 462—464. 1983.

A gyógyszerészet nyelvi emlékei

1. Újabb és kiegészítő adatok a „vény” szó történetéhez

DR. CSAJTAI MIKLÓS

Gyógyszerészet történetünk nyelvtörténeti feldolgozása során a szerző felsorolja az orvosi vény különböző elnevezéseit, a legrégebbi írásos adatoktól a hivatalos elnevezéseken át a népnyelvig. A közlemény egy készülő orvostörténeti szótár gyűjtésanyagára támaszkodik.

★

Magyar-Kossa Gyula kezdeményező lépése óta többen foglalkoztak a magyar gyógyszerészet nyelvtörténeti-etimológiai anyagának feldolgozásával. Jelen közlemény a további közlésekkel együtt ezt a kutatási területet kívánja kiegészíteni.

A „recept” szó német eredetű átvétel; vö. ném. Rezept (orvosi, konyhai) recept'. Forrása a lat. receptum „gyógyszerrecept”, orv. lat. receptum „orvosi rendelvény”. A „gyógyszerrecept” jelentés úgy alakulhatott ki, hogy a gyógyszerész a rendelvény teljesítését, amelyre az orvos a „recipe!” „végy!” szóval utasította a gyógyszerészt, a „receptum (est)” „vettem, elkészítettem” rávezetéssel igazolta. (TESZ)

1526: „nalam is vannak receptek, de mind semmy az teobby az borjú may vízhez kapest” (Mny. 6:231)

1676: recepták (TörtTár. 1894:390)

1699: „Receptát nem adnak, de csak halnom hadnak” (felv. Dics. 50:NySz.)

1787: „a Patikákba egy-egy hosszú Receptet írnak” (Mátyus 1:16)

1798: Recipe (Kováts: Emb. 29.)

1817: Receptját gr. (Peretsenyi Nagy L.: Heroineis 1:7:NSz)

recept; refi (Mny. 3:127)

recept (MTSz.): refi. recet (Szeg Sz.)

Recére = receptre (Csapodi: Orv.)

A „recept” csak „rece” az Alföldön, esetleg „recept” de sohasem vény (rendelvény)” (Bugyi: OH)

Reczeficze (Nyr. 4:284)

A legújabb adat 1602-ből a receptet egyszerűen „írás”-nak nevezi (Nyári Pál levele: Fazekas: Szabolcsi XVI.)

A nyelvújítási főrekvések több erőltetett „magyarítást” eredményeztek:

1976: intézeti (LovakOrv. 47, 172:Mny. 6:83—86)

1835: rendelések gr. (Kováts: Patika)

szercédula:

1803: szercédula (Márton)

1814: szercédula (Rohlwes 5, 225)

1830: szercédula (Tud. Gyűjt. 12:43)

Hoagy a ma már erőltetettnek ható „szercédula” szó mennyire a régi nyelvi emlékekre épít, és így jól kifejezi a jelentését, érdemes áttekinteni a „patika, gyógyszerész” és „gyógyszer” fogalmak „szer”-rel kapcsolatos nyelvi emlékeit:

A szer szóból Kováts alkotta a szer-ács szót, sőt szer-árosnak, szer-tárnoknak is javasolta. A patika szó lehet szer-tár, a pénztár és a levéltár szóhoz hasonlóan, sőt „szer-ed” is teheti a patikát, mert az ed képző a magyar helységek neveiben állhatatosan mindig helyet tesz, például: Szeged. Vár-ad stb. (Natter: Kováts 157.)

A „gyógy-szer” szó a „szer, szerszám” szóból ered:

1676: „Pokolvarrul való szerszám” Tört. Tár. (1894:405)

1676: „Sülrül való szerszám” — (uo. 407)

1694: „Nincs a világ patikájában oly szer-szám” (Pázm: Préd. 31b)

1643: „Borbély szerszámokhoz való füvek; chirurgiae” (Com: Jan. 32) „gyógyszerek alapanyaga”

patikaszer, patikaszerszám:

1551: patikaszerszámoc (Mny. 68:88)

1565: (Mel: Sám. 151:NySz.)

1599: patika zerszámot (Mny. 67:230)

1631: patika szer; patika szerszám (Mny. 1:355)

1643: „A patikáriusok patika-szerszámokat csinálnac” (Com: Jan. 175)

1728: patika-szerszám (Ethn. 10:35; Kossa: Mny. 6:184)

1776: patika-szer (Molnár J.: Levelei 171:NSz)

1784: patika-szer. Medicamentum (SzD.)

1818: Patika Szereket (Zsoldos: Diaet. V.)

Orvos-szer:

1700 k.: „Kollirium deacul, görögül kolmion, minalunk nincen neve ez íghenek, de sok szoval orvoslani való zer-nek magarázhatnók” (RMny. II. 47)

-808: orvos-szer (SI.)

1818: orvosi szerek (Zsoldos: Diaet. VI.)

1830: „gyógyszer(!) ... miért nem orvosság, orvos-szer” (Tud. Gyűjt. 12:41)

Gyógyító szer:

1775: „gyógyító” szer (Bárotzi: Erk. mesék 225: NSz)

- 1779: „Nem használt nekik semmi gyógyító szer” (Kónyi; HRom. 166)
 1831: gyógyító szer: materia medica (Kreszn.)
 1833: „gyógyító szerrel... (Orvossággy” gr. (Kassai 2:104)

gyógyszer:

- 1828: „Gyógyszer: Pharmcum. Medicamentum” (Bugát: Bontud. 2. Szót. 13 (1843) Bugát: Szóhalmaz)
 A „szer”-tő, mint a nyelvújítás eredménye, bekerült a patika és patikus megjelölésébe is:

Pharmacotheca:

- 1803: szerbolt (Márton); 1830 (Zsoldos: TudGyűjt. 12:43)
 1807: szered = patika (Kováts: Chem. XXVII: Nyr. 12)
 1830: szeredekben (patikákban) gr. (Kováts: Antiorg. 25, 102)

Pharmacopole:

- 1803: szeráros (Márton)
 1807: szerács = patikárius (Kováts: Chem. XXXII: Nyr. 12)
 1830: szerácsok (patikáriusok) gr. (Kováts: Antiorg. XXIV.)
 1884: szerkalmár (droguista) (Barts: Müsz.)

Pharmacia:

- 1803: szertudomány (Márton)
 Bármennyire is logikus és nyelviileg kifejező a szer-tő használat, a magyar nyelvújítás szótárába mégis egy új kifejezés került: a *vény*
 1833: vény; rendelvény (Bugát—Schedel: OrvSz.
 1839: vény (Bugát: Akad. vkönyvek 5:147)
 1843: (Bugát: Szóhalmaz)
 Eredete a szó eredeti latin jelentésére nyúlik vissza: *recipe végy!*.

IRODALOM

TESZ. = a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I—III. Bp. 1967. — MNy. = Magyar Nyelv (folyóirat) — Tört. Tár. = Történelmi Tár — NySzo. = Szarvas Gábor—Simogyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti Szótár I—III. Bp. 1890—1893. — Mátyus = Mátyus István: Ó és Új Dietetica I—IV. Pozsony, 1787—1793. — Kováts: Emb. = Kováts Mihály (ford.) Az emberi élet meghosszabbításának mestersége. Íratott Cristóf Wilh. Hufeland által. Pesten, 1798. — NSz. = Az MTA Nyelvtudományi Intézetében készülő akadémiai nagyszótár kézirat anyagából. Idézi: TESz. — MTSz. = Szinyei József: Magyar tájszótár I—II. Bp. 1893—1901. — SzegSz. = Bálint Sándor: Szegedi Szótár I—II. Bp. 1957. — Csapodi: Orv. = Csapodi István: Orvosi kifejezések a nép ajkán. (M. Nyelvőr 12. évf. 186; 279; 13. évf. 477; 574; 14. évf. 90; 567.) — Bugyi: Oh. = Bugyi István dr.: Orvosi orthographia (OH. 1959. 1. 2. 5—14) — Nyr. = Magyar Nyelvőr (folyóirat) — Fazekas: Szabolcsi = Fazekas Árpád: Szabolcsi adatok a XVI. és XVII. századi gyógyítás gyakorlatából. (Folia Rákócziána 2. Nyíregyháza 1979). — LovakOrv. = Báró Szind (magyarra ford.: Német Mihály): A lovak orvoslásáról. Pozsony, 1979. (MNy. 6:33—36). — Kováts: Pa-

tika = Kováts Mihály: Magyar Patika, azaz Magyar és Erdélyországban termő Patikai Allatok, Növények és Ásványok Orvos Hasznáikkal Egyetemben... 1835. — Márton = Márton József: Német—magyar és magyar—német Iexikon, vagyis szókönyv I. Magyar—német rész. Bécs, 1807. — Rohlves = Rohlves: Baromorvos könyve. Ford. Kerekes F. Bécs, 1814. — Tud. Gyűjt. = Tudományos Gyűjtemény — Natter: Kováts = Natter-Nad Miksa: Kováts Mihály főorvos munkássága. Orvostudományi Közlemények 32. 1964. 145—158. a 157. lapon) — Pázm. Préd.: = Pázmány Péter: Vasárnapi és ünnepi prédikációk. Pozsony, 1694. — Com: Jan. = Joh. Amos Comenii Janna linguae latinae referata aurea... Varadini. 1643. — Ethn. = Ethnographia (folyóirat) — Zsoldos: Diaet. = Zsoldos János: Diaetika vagy az Egészséget fenntartó, és a Betegségtől tartóztató Rendszabások. Pesten, 1818. — SzD. = Kisdéd szótár, írta Baróti Szabó Dávid. I. Kiad. Kassán, 1784. II. kiad. 1792. — SI = Sándor István: Tol-dalék a magyar deák szókönyvhez, a mint végsősőr jött ki 1767-ben és 1801-ben. Bétsben, 1808. — RMNy. = Régi magyar nyelvemlékek. Kiadta a Magyar Tudós Társaság. Döbrentei Gábor szerk. I—IV. Budán, 1838—1846. V. Bp. 1888. — Kónyi: HRom. = Kónyi János: Magyar Hadi Román avagy gr. Zrínyi M. vitéz dolgai. Pest, 1779. — Kreszn. = Kresznerics Ferenc: Magyar Szótár gyökérrenddel és deákozattal. Buda, 1831—32. — Kassai = Kassai József: Származtató s gyökerésző magyar-deák szókönyv. 1—5. tsmó. Pestenn, 1833—1836. — Bugát: Bonctud. = Bugát Pál: Bonctudomány. Pest, 1828. — Bugát: Szóhalmaz = Bugát Pál: Természettudományi Szóhalmaz. Buda, 1843. — Kováts: Chem. = Kováts Mihály: Chemia vagy Természettitka. Buda, 1807. — Kováts: Antiorg. = Kováts Mihály: Antiorganon azaz Organarosta... Pesten, 1830. — Barts: Müsz. = Barts József dr.: Orvosgyógyszerészeti Müszótár. Bp. 1884. — Bugát—Schedel: OrvSz. = Bugát Pál, prof.—Schedel Ferenc. dr.: Magyar-deák és deák-magyar orvosi szókönyv. Pest, 1833. Orvosi Tár — (dr. Szabó Tibor — Perczel-né Zallár Ildikó: A magyar orvosi nyelv történeti — (etimológiai) szótára (kézirat) alapján).

Д-р М. Чаптан: Память фармации в языке

1. Новые и дополнительные данные к истории слова «рецепт»

В ходе обработки фармацевтической истории с точки зрения истории языка автор перечисляет различные названия медицинского рецепта. Начиная от самых старых письменных данных через официальное название до народных названий перечисляет варианты. Сообщение опирается на материал сбора словаря истории медицины который теперь готовится к изданию.

Dr. M. Csajtai: *Linguistic relics of pharmacy Part I A contribution to the history of the term „recipe”*

In the course of a linguistic study of the history of pharmacy, different words are enumerated which were used to denominate the medical prescription. Variants, including officinally used and popularly applied are recalled, starting with the most ancient expressions. One of the sources of the present paper has been a dictionary of medical history for which a vocabulary is being compiled.

Dr. M. Csajtai: *Sprachdenkmale der Pharmazie I. Neuere und ergänzende Angaben zur Geschichte des Wortes „Rezept”*

Im Laufe der Aufarbeitung unserer sprachgeschichtlichen Pharmazie-Geschichte zählt Verfasser die verschiedenen Benennungen des ärztlichen Rezeptes auf.

Er zählt beginnend von den allerältesten schriftlichen Daten beginnend, über die offiziellen Benennungen hinaus, bis zur Volkssprache die verschiedenen Varianten auf. Die Publikation stützt sich auf das Sammelmaterial eines unter Vorbereitung stehenden medizin-geschichtlichen Wörterbuches.

* *Resumo en Esperanto:*

D-ro M. Csajtai: *Lingvaj memorajoj de la far-*

macio. I-a parto: Plu novaj kaj kompletigaj indikoj al la historio de la vorto „vény” (recepto)

Okaze de lingvohistoria prilaboro de nia farmaci-historio la aŭtoro denombas la diversajn nomojn de la kuracista recepto. Li denombas la variantojn ekde la plej malnovaj skribaj indikoj tra la oficialaj nomoj ĝis la popola lingvo. La publikaĵo apogas sin al la kolekto-materio de iu pretiĝanta medicin-historia vortaro.

Lakás: Szeged, Bécsi krt. 37—39. — 6722

Erkezett: 1932. VIII. 17.

Hozzászólás dr. Csajtai Miklós: A gyógyszerészet nyelvi emlékei című írásához

Az orvostudomány és benne a gyógyszerészet mindeddig híjával van egy alapos etimológiai szótárnak. Kezdeményezésekkel, néhány szavunk valamilyen magyarázatával lépten-nyomon találkozunk, nemcsak gyógyszerérténeti munkákban, hanem régi és új tankönyvekben stb. egyaránt. Minden szaktudomány értelmezi és magyarázza a legfontosabb kifejezéseit. A farmakognózia pl. egy-egy gyógyszernév eredetét is. Ezek az értelmezések a századforduló táján kialakultak, azóta elenyésző az effajta kutatások száma. Valószínűleg ezen a területen is az történt, „hogyszer valaki kimondta, a többiek azóta utána mondják”.

A gyógyszerészet történeti szótömegét tekintve határtalanul nagy, ha beleszámítjuk — és bele kell számítanunk! — a növényi-, állati- és ásványi eredetű anyagok neveit is. A nyugatnémet Wolfgang Schneider professzor szerint külön élet-

művek kellenének a gyógyszernevek eredetének és értelmezésének megfejtéséhez.

Mindezeket a hiányosságokat és nehézségeket figyelembe véve nagy örömmel üdvözölhetjük és kíváncsian várjuk a Szabó Tibor és Perczelné Zallár Ildikó készítette magyar orvosi nyelvtörténeti szótárt. Dr. Csajtai Miklós ebből a készülő orvostörténeti szótárból emeli ki a gyógyszerészet nyelvi emlékeit. Első közleménye a „vény” szót veszi a magyar nyelvtörténet reflektorfényé alá. Írásából máris megelevenedik előttünk a vény és a gyógyszer századokon keresztül szép magyar név- és jelentésváltozata, ugyanakkor elmélyül bennünk jelentéstartalma. A szerző kezdeményezését és munkáját csak üdvözölni tudjuk és várjuk a folytatást.

Dr. Grabarits István
Kalocsa